

Հ Ն Ի Ց - Ն Ո Ր Ի Ց

(ՀՆԱՍՈՒՋԱՆԱՆ ՈՒՂՆԻՈՐՈՒԹՅՈՒՆ)

Զ

Ա Յ Գ Ե Հ Ա Տ

Հրաշալի է առաւօտը Լօռում ամառնային ժամանակ. արևը դեռ նոր երևելով երկնակամարի վերայ, իւր ոսկէփայլ ճաճանչներով սկսում է լուսաւորել Այգեհատ գիւղը. բնութիւնը զարթել է արդէն. թռչունները ճռուողելով ճախրում են օդի մէջ և երբեմն խումբ խումբ իջնելով գետնին հասկ ժողովում իրանց ձագերի համար: Պառաւ նանը կուտ է տալիս իւր շուրջը խմբուած հաւի ձագերին: Գիւղի տղերք ու աղջկերք մի մի փայտէ մզրախ ձեռին նստած կամների վերայ կալ են կալսում. առաւօտեան զեփիւռը գիւղի բազմաթիւ թռնիւրներում թխուող լոշերի ու հացերի թարմ հոտը լցրել է ամբողջ շրջակայքը. իսկ վիթխարի գամփռները գոռում գոչումով շրջապատել են անցուորականին:

Այդ միջոցին ես ու ուղեկիցս ներս ենք մտնում գիւղը: Անցնում ենք գիւղի ծովափնային փողոցներով, գամփռները դէպի մեզ են արշաւում. մենք դիտում ենք կալերը և նոցա մէջ իմ աչքին է ընկնում մի ծանօթ դէմք.—մի միջահասակ տղամարդ, բարեձև

1) Տես «Լուսնայ» 1900 թ. Ա. գիրք:

կազմուածքով, յարգէ գլխարկը գլխին եռանդով քշում է կալի ձին. լիշեցի, որ դա մեր դպրոցական ընկերներին է, բայց ես արդէն 20 տարի է չէի տեսել նորան:

Գէորգ Մահվերդեանին տեսնելս շատ բան լիշեցրեց ինձ անցեալից. Ներսիսեան Դպրոցի աշակերտներին մի խումբ, 72—3 թուերին, երեկոները, ազատ ժամերին սկսել էինք թարգմանութիւններով պարապել. Յովսէփ Աստուածատրեանցը, որ ինձ հետ աւարտելով ուսման ընթացքը՝ երկար տարիներ ուսուցչական պաշտօն վարեց՝ Վլադիկավկազի և տեղույս ազգ. դպրոցներում և որ դժբախտաբար հոգեկան ծանր ու անբուժելի հիւանդութեան հանդիպելով 1884 թուին՝ այսօր գտնուում է քաղաքիս Յիմարանոցում, նոյնպէս թարգմանութիւններ էր անում լիշեալ Մահվերդեանի հետ. նոքա միասին ռուսերէնից հայերէնի էին վերածել մի ստուար աշխատութիւն «Գործնական խրատներ մարդուս առողջութիւնը պահպանելու համար». բայց յետոյ երկպառակութիւն ընկնելով նոցա մէջ՝ թէ ումն է պատկանում այդ թարգմանութիւնը՝ վերջի վերջույ յանձնեցին իմ տնօրինութեան, որպիսի ձեռագիրը այժմ էլ գտնուում է ինձ մօտ:

Յիշեցրի Մահվերդեանին այդ դէպքը, ողբացինք մեր քանքարաւոր ընկեր Յովսէփի դժբաղտ վիճակը, որին ընկերական շրջանում «Տուչօ»¹⁾ էինք անուանում և հարկաւոր տեղեկութիւնները ստանալով նորանից մեր առաջադրած ուղևորութեան մասին՝ շարունակեցինք մեր ճանապարհը: Սակայն հազիւ անցել էինք քանի մի հարիւր քալ՝ Մահվերդեանը հազաւ մեզ և սիրալիր պատրաստակամութեամբ ուղեկցեց մեզ մինչև երեկոյ:

¹⁾ Զրթնատ:

Այգեհատ գիւղը լերան գլխին է, որից անմիջապէս իջնում ենք գէպի արևելք—այգիները. սոցա մօտ մի այգետեղ կայ, որ կոչւում է «Տալինենց Տախտ». այս անունը շատ հին պէտք է լինի՝ Տալինենց կամ Լօռու մեղիքների և քեալանթարների տիրապետութեան ժամանակից, որովհետև վերջին դարերում Այգեհատն ու շրջակայքն արդէն պատկանում են Շահվերդեաններին։ Այգեհատի բնակիչները գաղթած են Երևանեան Բջնի գիւղից, բոլորն էլ Մելիք Դուրմիշխանի որդիքն են և սերունդները, որոնք այժմ կոչւում են Շահվերդեաններ։ Այսպէս ուրեմն գրեթէ ամբողջ գիւղի բնակիչները կազմում են միայն նոքա։ Պատմում են, որ Շահվերդի անունը՝ ծագել է Շահ—վերդի, այսինքն «Շահի տուած» բառերից, որովհետև գաղթելուց և այգետեղ բնակուելուց յետոյ՝ սովորութիւն է դառել այդպէս անուանել նոցա։

Այգեհատի զառիվայրի վերայ բացւում է ուղեորի առաջ լուշարձանների, տապանների, խաչքաղերի և մատուռների մի կատարեալ ցուցահանդէս բաւական ընդարձակ տարածութեամբ։ Այգեհատի և «Դիմաց տան» մէջտեղ գտնւում է մի հրաշալի խաչքար, խաչաձև, որ ասացին բերուած է Դսեղուս. Գրիգորից. գեղեցիկ քանդակագործութիւնը ձևացնում է տասներկու առաքելների և մէջ տեղը Տիրամօր պատկերներ, իսկ խաչի շուրջը ընդարձակ արձանագրութիւն, որից մնացել են միայն ալսքանք

Առաջնորդն փայլե... լքունք մէ.. խաւա լեր
Պռօշին բախտա... ունեն սուկանն..դ...ասլա...
ողորմութեամբ պարոն Դուրգէյ կանգնեցաք
սուրբ

Թնդանօթի գնդակների բազմաթիւ տեղերը ցոյց են տալիս, որ խաչքարը վկայ է եղել պատերազմների։

Այգեիների արևմտեան կողմը մի փոքր հնաշէն եկեղեցի կալ, Գոշօթ անունով. տեղացիները կարծում են, որ այդպէս է կոչուում Գողգոթայի նմանութիւն ունենալու պատճառով: Եկեղեցու դրան ճակատին հին արձանագրութիւնից մնացել է + Ի ԹՈՒ ՈՂԲ, իսկ մնացեալը քերուած է և տեղը նոր գրուած, տգէտ գրչի գործ և այսքան միայն հազիւ ընթեռնելի.

ես մնջիս որդի ացեհս... մամքնա... ոսմրլ..
ծին

+ յիշեալ քրիստոս աստուած զսամել և զծնաւդրս իմ ի գալստեան քում

Այս արձանագրութեան համար ասում են, որ դորա վերայ գրուած է եղել Այգեհատի կալուածների հին սահմանները, իսկ Օձնեցի Դալլաքանց Գրիգորը կալուածական վէճ ունենալով Այգեհատցիների հետ՝ եղծել է հինը և փոխարէնը գրել տուել վերոյիշեալը:

Կէս ժամ ճանապարհ գնալով անգնդախոր մի ձորի մօտ, սարի լանջի վերայ գտնուում են «Քոբայր» հինաւուրց վանքի աւերակները:

Քոբայրի վանքը մի քանի վիթխարի շինութիւններից է բաղկացած՝ տաճարը, դաւիթը կամ սրահը ևն, որոնց վերայ ոչ մի արձանագրութիւն չենք գտնում, բացի միայն ժամանակով բաւական ուշ գրուած մի յունարէն արձանագրութիւնից. բայց մեր մատենագիրներից Վարդանը լիշում է նորան, դեռ տասներկուերորդ դարում, թէ ինչպէս Յովհաննէս սարկաւադ վարդապետը Հաղբատից զգուշական խրատներ է գրում Քոբայրի վանքում կրօնաւորեալ Խորասու և Մարիամ թագաւորազն կանանց. նոյն դարում լիշում է նաև Դաւիթ Քոբայրեցի մատենագիրը և վերջապէս Քոբայրի վանքի արևելեան կողմը, գրեթէ վանքի բակում, ժայռի հան-

դէպ զեռ այսօր էլ գտնուում է մի մատուռ, որի վերայ պահպանուած արձանագրութիւնները նոյնպէս մինչև տասներկուերորդ դարն են հասցնում իրանց գոյութիւնը:

Արևմտեան դռան մօտ.

† Թ. ՈԼԵ ես խաչգոգս մամքնանոցս կապնեցի զբրմիսա զիսե բեմբո (°) ի սուրբ կաթողիկէս վասն իմ հոգոյս առաջնորդ ողչին (°) ի սուրբ եկեղեցոյս սլարտի ինձ տարինք աւր ժամ որ խափանէ իմ մեղացս տեր է առաջի աստուծոյ. ամեն.

Եկեղեցու ճակատին՝ աղեղնաձև.

† քս ած յիշեա զմարիամ և զուսուգան ի գալստեան քում.

ՈՒԵ ես մարիամ դուստր Գիւրիկէի թագաւորի յազգէ Բագրատունի շինեցի զսուրբ կաթողիկէս աւգնութեամբ *Ե* իմո ռուսուգանա յիշատակ մեզ և ծնողաց մերոց եւ հաւրաքէր մերո ռուսուգանա եւ եղբաւր մերո արասա որք երկրպագէք քրիստոսի ի սուրբ քաւարանիս յիշեսջիք ի քրիստոս զի վասն նեղութեան տեղոյս շատ աշխատեցա (ք):

Եւ ճմարիտ որ հէնց ժայռի բերանին է կառուցուած մի այնպիսի տեղ, ուր ամեն մարդ չէ կարող աւերկիւղ մերձենալ նորան:

Հիւսիսային սլաքի վերայ.

Ես Գէնէմիայ բանեցայ սուրբ կաթողիկէիս զին (չ) ճար կայր եւ զքառասնիցն ա աւր պատարագ ինձ ետուն որ խանգարէ որոշի աստուծոյ..... չաւրհնած է

Մի ընդարձակ արձանագրութիւն կայ դրան մօտ պատի մեծ քարի վերայ, բայց առջևը շինուած լինելով մի նոր փոքր մատուռ, արձանագրութեան մեծ մասը ծածկուած է շինուածքի ետևը, որ թէպէտ այժմ կիսաքանդ, բայց և այնպէս արգելում է կարգալ ալն:

Ասացինք, որ բուն տաճարի և յարակից շինութեանց վերայ ուրիշ արձանագրութիւն չկայ, եթէ չուզենանք նշանակութիւն տալ գաւթի արևմտեան ճակատին փորագրուած ՄԽԻ տառերին, բայց և այնպէս Բագրատունեան յիշեալ մատուռն էլ այդքան մերձ լինելով նորան, կարծում ենք թէ բաւական պարզում է Քոբայրի շինութեան ժամանակն ու այլ հանգամանքները:

Մեր ընկերները, որոնք խմբուել էին այդտեղ, նրկարեցին շինութեանց օրինակելի մասերը և արևից միանգամայն խաշուած շարունակեցինք մեր ճանապարհը անտառի միջով, որի մէջ ձորում ժայռերից գոյացած ահագին հեղեղատի միջով ահեղագոյ հոսանքներով թափուում էր մի մեծ առուակ: Ուղքով, սոսկալի տապից թուլացած, սայթաքելով և գլորուելով ճղում էինք մեզ համար անտառի խճողուած ճիւղերի միջից մի շաւիղ. բայց հալրենի հնութեանց սէրը, նոցա տեսնելու բուռն ցանկութիւնը քաղցրացնում էր մեր ճանապարհը:

Քոբայրից ոչ շատ հեռու գտնուում է այն խաչքարը, որի վերայ Սարգիս արքեպիսկոպոս Ջալալեանը կարգացել էր այս արձանագրութիւնը. (ձան. ա. 102).

Ի թուին հայոց ՈՂԴ. Ի յանցեալ ժամանակաց և Ի կարճել յաւուրցս ես Արևշահ հանդերձ ամուսնաւ իմով կանգնեցաք զՆշանս Քրիստոսի առ Ի յիշատակ հոգւոց մերոց և տւի իմ դրամագին այգի յետ իմ անցման այս սուրբ եկեղեցւոյս. քահանայն ո զպտուղն ստա-

նայ, պարտի տարւոյն բ պատարագ առնել.

Հետաքրքրութեան համար առաջ ենք բերում այստեղ իսկական արձանագրութիւնը, ինչպէս որ նա կայ այժմ և պարզ էլ կարդացուած է և որ հիմնական տարբերութիւններ ունի առաջինից.—

Ի թուին Հայոց ոլդ. ի յանցեալ ժամանակաց և ի կարճել աւուրցս ես Արեւահայանդերձ ամուսնաւ իմով կանգնեցաք զնշանաՔրիստոսի առ ի յիշատակ հոգոց մերոց և ետովի զիմ դրամայգին այգին ի հետ իմ անցման ի յաս սուրբ եկեղեցիս քահանա որ զպտուղն ստանա պարտի տարւումն բ ժամ:

Ահա Քոբայրից դէպ հարաւ խիտ անտառի մէջ երևաց մի եկեղեցի, որ կոչուած է Չիթախանց եկեղեցի, թէպէտ բարձիթող արած և ամայի. մօտենում ենք մի կերպով, բայց արդէն նա զուրկ էր որևէ արձանագրութիւնից. ժողովրդի բերանումն է միայն պահպանուել նորա կառուցանողների անուան յիշատակը:

Է

ՔԱՐԻՆՁ ՈՒ ՄԱՐՑ

Օրը երեկոյանում էր արդէն և մեր խումբը մերձակայ մի այգում ճաշելուց և հանգիստ առնելուց յետոյ՝ բաժան բաժան եղաւ դարձեալ, Ղարաքիլիսայում միանալու պայմանով:

Ես և ընկերս ձի հծնելով անտառի միջով լեռան զառիվայրի վերայ սկսանք առաջ ընթանալ, բայց այս անգամ արդէն ոչ մենք էինք իմանում թէ դէպի ուր է տանում այն ոլորապտուտ շաւիղը, ոչ մեր ուղեցոյց գիւղացին և ոչ իսկ հետներս ունեցած հինգ վերստա-

նոց քարտէսով կարելի եղաւ որոշել. գնացինք սակալն մի քանի ժամ շարունակ ձիով և ոտով.

— Այ տղայ, ո՛ւր ենք գնում այժմ, հարցրինք մենք.

— Ս. Գրիգորայ վանքը, պատասխանեց անփորձ գիւղացին:

Բայց բնագրմամբ մենք հաշուում էինք, որ այդպէս չպիտի լինէր, ս. Գրիգորը մենք թողել էինք մեր աջ կողմը, ձորի աջ թևի վերայ. իսկ մենք գնում էինք դէպի ձախ, հաւանօրէն դէպի Քարինջ և Մարց: Եւ անտառում մեզ հանգիստած մի պարոն, Այգեհատի բնակիչ Քոչարեանցը մեր կասկածը փարատելով՝ հաւաստեց, որ Քարինջ գիւղի ստորոտումն էինք գտնուում մենք արդէն:

Հազիւ 1—2 վերստ էր մնացել մինչև Քարինջ գիւղը, անտառներն սկսան սպառուիլ, արևելեան կողմը ձգուած լեռի ժայռերը երևացին և հետզհետէ սկսան տեղի տալ հանքային լեռներին, որոնց միջից ծորացող և հոսող բազմեանք ջրերը պարզ ապացոյց էին տալիս, որ այդ լեռները տեսակ տեսակ հանքերի անսպառ շտեմարան պիտի լինէին:

Եւ իրօք Ֆրանսիական քանի մի ընկերութեանց մասնախմբեր գննում էին այս ու այն կողմ հանքերի հետքեր գտնելու:

Երեկոյեան դէմ հասանք Քարինջ, որ բլրի վերայ շինուած մի նոր գիւղ է, ընդամենը 52 տարուայ հաստատուած. գիւղը բաղկացած է ընդամենը 50 տնից, բոլորն էլ հայ, որոնք գաղթել են մերձակայ Մարց գիւղից տեղի սակաւութեան պատճառով և վանքի կամ կալուածատէրերի ստրկութիւնից ազատուելու համար:

Պարզ է, որ Բարինջ անունն էլ գիւղը ստացել է շուրջը գտնուած ահւելի քարաժայռերից ու քարակոյտերից:

Իբրև նոր գիւլ՝ հետաքրքրութեան արժանի մի բան չտեսանք այնտեղ, ունին մի խղճուկ եկեղեցի, մի քահանայ, նորընծայ տ. Կարապետ, յետին աղքատին վիճակի մէջ, որի խրճիթը ոչ դուռն ունէր և ոչ լուսամուտներ անգամ... Ժողովուրդն էլ մի առանձին բարեկեցիկ վիճակ չունէր. իբրև լեռնաբնակներ պարապում են անասնապահութեամբ և շատ քիչ երկրագործութեամբ:

Մենք չկարողացանք իսկոյն գիւղի քահանային տեսնել, որովհետև նա կէս օրովար գետին կիւրովի վարած լինելով մի գիւղացու հետ՝ ստիպուած էր եղել երեք վերստի չափ հեռու տեղ գնալ ամբողջ օրով և անձամբ հնձել իւր մասը, որից յետոյ պէտք է մի ուրիշ գիւղացու խնդրէր, որ կէս օրավարի իւր բաժին կէսը կալսէր՝ դարմանը որպէս վարձ տալով նորան, և այս էր լինելու նորա բազմանգամ գերդաստանի ապրուստի մեծ մասը...

Ե՛հ, ո՞վ գիտէ, եթէ մարդ մանգայ, դեռ էլի քնչանօրինակ խեղճութիւնների և գրեթէ թշուառութիւնների պիտի հանդիպի մեր գիւղերում:

—

Երեկոյեան հովը զովացնում էր մեզ օրուայ տօթից ու տապից խաշուածներին. մթնում էր արգէն, բայց և հանդէպի բլրի գլխին երևում էր Մարց գիւղը. մի ձոր էր միայն բաժանում երկուսն իրարից.

— Ինչքան հեռու կլինի Մարցը Քարինջից, հարցրինք մենք առաջին պատահող գիւղացուց.

— Կէս վերստ էլ չի ըլի, պատասխանեց նա մեզ:

Կարող էք ներկայացնել Ձեզ գիւղացու հասկացողութիւնը վերստի մասին, եթէ ասեմ, որ մենք աւելի քան մի ժամ ճանապարհ գնացինք ուղիղ գծով, մինչև որ հասանք Մարց և մեր հաշուով երկու՞ գիւղի

Հեռաւորութիւնը միմեանցից առ նուազն երեք վերստ պիտի լինէր:—Բայց այսպէս են միշտ գիւղացիք.—«այ, հրէ ըստեղ ա, գնանք», ասում է քեզ և քաշ տալիս ոտով. գնում ես, գնում, և ըստեղը չի հատնում, ժամերից յետոյ հազիւ ես տեղ հասնում:

Երբ Մարց հասանք՝ լաւ մութն էր արդէն և մենք մեր քալերը ուղղեցինք դէպի տեղւոյն քահանայի տունը:

Մեր մարց գալու նպատակը լինելով մօտակայ Սօթայ սարի հռչակաւոր այրը դիտելը, տէր Բարսեղին տեսնելուն պէս առաջին դործերս եղաւ թախանձել, որ մի ձիաւոր ուղարկի գիշերանց մինչև լիշեալ այրը և իմանայ թէ ինչ կերպով կամ որ ճանապարհով և ինչ պատրաստութեամբ կարելի էր մեզ միւս օրը գնալ այրը դիտելու: Շնորհակալ ենք, տէր հայրը անմիջապէս մեզ լուր տուաւ, որ կարգադրուած է առաւօտանց մեր ձիերից մէկով մի մարդ ուղարկել, որի համար և պահանջեց մեզանից քառասուն կոպէկ վարձ:

Ապա մենք իմացանք, որ 40 կոպէկով վարձուած մարդը ոչ այլ ոք էր, բայց եթէ տէր հօր եղբայրը, որ իւր տանն իսկ ապրում էր և մեզ հիւրընկալում:

Այդ գիշերը տ. հայրը մեզ հիւրասիրեց իւր տանը գիւղին վայել եղանակով: Նա նոր բնակարան էր շինել իւր համար, որոնցից ընդունարանը տուեց մեզ. դա զարդարուած էր շատ պարզ ոճով. պատերից տանըցոյ նոր հագուստները կախ, ինքնատեղն ու թէյի սարքը թարեքի վերայ, որպէս նշան քաղաքակրթութեան, մի քանի ընտանեկան կարասիներ և այս ամենի մէջ քաղաքից բերուած՝ եւրոպական փոքրիկ կօշիկները նոցա մօտ ի ցոյց դրուած՝ դրան հանդիպակաց պատի մէջ տեղի թարեքի վերայ: Սենեակը զարդարուած է մի քանի տեղական գործուածք կապերտներով, որոնք բաւական կոշտ ու հաստ են, բայց կալ և մէջը բաւական

նուրբը դարձեալ տեղական գործ: Առհասարակ Գուգարքի բոլոր գիւղերում տնտեսօթի աչքին ամենից առաջ ընկնում է գորգ գործելու գործիքը, որ կազմում է տեղական օրիորդների և հարսների միակ սիրելի պարագամունքը: Սովորութիւն կայ այդ գիւղերում, որ ամեն աղջիկ մի մի կապերտ կամ գորգ է գործում, որ ապագայում նորա մայրը նուիրաբերում է իւր փեսային իբրև երեստեսնունք: Տէր հայրը առանձին բաւականութեամբ ցոյց տուեց մեզ իւր ընդունարանի ընտիր գորգը որպէս իւր գոքանչի ալգպիսի մի նուէր:

Ես և իմ ընկեր Գաբրիէլեանը վայելելով պատրաստակամ տանտիրոջ և գործունեայ երեցկնոջ հիւրասիրութիւնը, հանգիստ առանք նոյնտեղ, բայց չնայելով որ դա գիւղի լաւագոյն տունն էր և մեզ շնորհ էին արել ընձեռել եղած ամենալաւ անկողինները, սակայն և այնպէս ամբողջ գիշերուայ մէջ ես թերևս մի ժամի չափ քնեցի, իսկ ողորմելի ընկերս հսկումն կատարեց մինչև լոյս, պատերազմ մղելով իւր վերայ ամեն կողմից կուտակուած բնութեան գազանիկների հետ: Շունչ առանք միայն այն ժամանակ, երբ լուսաբացին տանտէրը բարի լոյս մաղթեց մեզ՝ անոյշ քնից յետոյ:

Դուրս եկանք պատշգամբը և այդ ժամանակ միայն իմացանք, որ գիշերն անց ենք կացրել նոյն իսկ բնութեան ծոցում, անքան գեղարուեստական էր Մարց գիւղի տեղադրութիւնը: Ի դուր է Ջալալեանի ճանապարհորդութիւնը համարում դրան «յանյարմար վայրի» սարի լանջի վերայ երեսը դէպի հարաւարեւմուտք դարձրած փռուած են գիւղի տնակներն ու խրճիթները, արեւմտից անցնում է Բաբաջանի ձորի միջով համանուն գետակը, իսկ գետի միւս ափից սկսում է մայրիկների մի այնպիսի խիտ ու անանցանելի անտառ, որ տեսնողի վերայ սարսափ կարող է ազդել:

Մարցը իւր ամբողջ շրջակայ հարուստ կալուածներով մինչև դարուս կէսը սեպհականութիւն էր Օձնայ վանքի, մի աւանդութիւն ասում է, թէ սկզբում դա պատկանելիս է եղել Յովհան Օձնեցուն և նորացելին. իսկ վերջերս նորա մի մասը անցել է ս. Էջմիածնի տիրապետութեան:

Գիւղում առանձին հնութիւն չկար. մեր միակ լուսը Սօթի հռչակաւոր արն էր. բայց մեր համբաւաբերը լուր բերեց, թէ այնտեղ այդ տեսակ այլ ամենեւին չէ տեսել նա և ուրեմն ի զուր տեղը պէտք չէր մեր դնալն այնտեղ: Թէպէտ Լօռուայ մի ծայրից մինչև միւսը մենք շարունակ լսել էինք այդ արի մասին, որտեղից մինչև անգամ թռչունները երբեմն հուլունքներ, ապարանջան և կապերտի կտորտանք էին հանել և թափել դուրս, բայց և այնպէս հաւատարմով բանբերի համոզիչ խօսքերին՝ ցաւ ի սիրտ ստիպուեցանք թողնել մեր այդ մտադրութիւնը և հեռանալ Մարցից, մի ուրիշ անգամուան թողնելով մեր այդ դիտաւորութեան իրագործումը:

Ը.

ԴԵՊԻ Ս. ԳՐԻԳՈՐ

Թէպէտ այս անգամ յատուկ ուղեցոյցը ցոյց տուեց մեզ ս. Գրիգոր տանող սալլի լայն ճանապարհը, բայց մենք դարձեալ մոլորուեցանք և երկու ժամի չափ անպատակ թափառելուց լետոյ հովասուն և ծառախիտ անտառներում, հաղիւ մի մարդու շունք գտանք այնտեղ, որից գոնէ կարող էինք հարցնել մեր ցանկացած ճանապարհը.

— Հրիեւս, հրիեւս, ձայն տուեց մեզ փոքրիկ խոզա-

րած Մատթէոսը, որ առջէն տրած մի քանի գեր ու պարարտ խող իր մանրիկ խոճկորներով՝ բերել էր ջուր խմացնելու մի տկանակիտ ու վճիտ աղբիւրի մօտ, որը ահագին բարձրութիւնից ջրվէժի նման թափուում էր ծառերի միջից:—Հրէքս, էն ա, բււրմա:

Մի հետաքրքիր հանգամանք:—Այսօր մեր գրական լեզուում եւ և է տառը բառի մէջ և վերջը միակերպ ենք հնչում. մինչդեռ մի քանի գաւառներում, օր. հէնց Լօռիում եւ հնչում են իՅ. ինչպէս արտասանեց վերօլիշեալ պատիկ խոզարածը հրէս բառի մէջ՝ հրէս հընչիւնով: Կարծում ենք կարեւորութիւնից զուրկ չէ այն պարագան, որ տասներկուերորդ դարումն էլ եւ տառը հէնց այդպէս էլ հնչուել է՝ իՅ, ինչպէս այդ երևում է վերը առաջ բերած՝ Հայոց ՈՒ և փրկչական 1153 թ. Քոբայրի մատրան ճակատին փորուած արձանագրութիւնից, ուր փոխանակ գրելու քեր, հաւրաքեր՝ արձանագրել են միւսնոյն ձևով, ինչպէս որ հնչում են եղել՝ քիւր, հաւրաքիւր:

Ձովանալով աղբիւրի ջրով՝ մենք մի փոքր հանգիստ առանք աղբիւրի դալարագեղ շրջակայքում. շուտով մօտեցան մեզ խոզարած Մատթէոսը և իւր երկու ընկերները:

—Ա՛յ տղայ, անունդ ինչ է, հարցրեց նորան իմ ընկերակիցը:

—Մաթոս, պատասխանեց նա վախվիսելով:

—Ո՛ւմ որդին ես:

—Հաբէգանց Աթուի տղէն իմ էլի:

—Ա՛յ Մաթոս...

—Հէ՛...

—Ինչի՞ ես հը ասում, խի՞ չես ասում հրահէ.

—Դէ էդքանը գիդեցել չեմ:

Փոքր ինչ լետոյ՝

— Մաթոս.

— Հը...

— Ե՛լի հը, բա խի՞ չես ասում հրամէ:

— Մտիցս ընկնում ա է:

Մի քիչ յետոյ դարձեալ անհանգստացրինք Մաթոսին:

— Մաթոս:

— Էս հետը միտս ա, հը, համէ:

— Շաքարը ծամէ: — Ա՛յ Մաթոս, կուգես կարգալ:

— Խի՞ չեմ ուզի:

— Կարդալը լաւ բան ա:

— Բա լաւ չի:

— Ինչի՞ ա լաւ:

— Դէ գու կարենում ես էս գրերը ջոկել, ես չեմ

կարում:

— Քանի՞ խող ունիս:

— Քսան հատ ա:

— Բա Եարուլթը՞ քանի հատ ունի:

— Նրանն էլ ա քսան:

— Բա Արմայիսը քանիսն ունի:

— Նրանն էլ ա քսան:

— Բա գելերը չեն ուտում:

— Խի՞, բա մենք ընչացու ենք, որ գելերը պտի ուտեն:

Գողտրիկ և աչքաբաց 8 տարեկան Մաթոսին ու իւր ընկերներին հիւրասիրեցինք քաղցրեղէնով և ուղիղ դէպի ս. Գրիգոր:

Դժբաղտութիւն ունեցանք տեսնել ս. Գրիգորի վանքերի կոյտը և երանի՜ թէ ամենաին չտեսնէինք: Ո՛ր հալ քրիստոնեան առանց արտասուքի կարող է նայել և առանց սրտից արիւն կաթելու դիտել այն մի խումբ հրաշալիքները, որ գահավէժ թափուած են իրար վերայ, այն սքանչելակերտ կամարները, ամենաճարտար

գեղարուեստին զարմացնող քանդակներն ու մոզալիքները, անթիւ և իրար վրայ կուտուած երկաթագիր արձանագրութիւնները, բարձրանիստ և միապաղաղ սիւները, որոնց կարծես մարդկային ձեռք չէ կանգնել, այլ հրաշքով են խոյացել այդ վալրենի և ամալի վայրում...

Մենք այս թռուցիկ տպաւորութիւնների մէջ չենք ուզում զբաղեցնել մեր ընթերցողներին դոցա մանրամասն նկարագրութեամբ, որոնք մեր մի ուրիշ աշխատութեան նիւթ են լինելու, ասենք միայն, որ հարիւրաւոր արձանագրութիւններ դոցա հնութիւնը տանում հասցնում են տասներեքերորդ դարի սկզբներին:

Գ. Ի. Ս. ա. Բառ. Աղանեանց.

